

Η Μεταμόρφωση της Έννοιας της Μεταμόρφωσης. Οι Μετασχηματισμοί μιας Έννοιας της Αντι-Εξουσίας στον Κανέττι

*Enzo Rutigliano**

Το ιδιαίτερο θέμα αυτής της εισήγησης είναι ο μετασχηματισμός μιας βασικής έννοιας στο έργο του Κανέττι – της έννοιας της μεταμόρφωσης – που υποδεικνύει έναν τρόπο αποφυγής της εξουσίας.

Αρχικά όμως είναι αναγκαίο να αναφερθούμε στην έννοια της εξουσίας που στον Κανέττι δεν μπορεί να γίνει κατανοητή παρά μόνο σε σχέση με την άρνησή της, τη μάζα, όπως επίσης δεν είναι κατανοητή χωρίς να λάβουμε υπ' όψη μας την έκτασή της: πρακτικά για τον Κανέττι ως εξουσία μπορεί να χαρακτηριστεί κάθε σχέση ανάμεσα σε ανθρώπους, ανάμεσα σε ζώα και ανάμεσα σε ανθρώπους και ζώα – για να περιοριστούμε σ' αυτά τα δύο βασίλεια.

Πράγματι “η εξουσία” – λέει ο Κανέττι – “γίνεται αισθητή στην καθημερινή ζωή”. Παρακολουθούμε εδώ έναν ορισμό της εξουσίας όπου η έννοιά της διευρύνεται μέχρι να συμπέσει με την ίδια την ύπαρξη των οργανωμένων σε κοινωνία ανθρώπων. Κι

* Ο E. Rutigliano διδάσκει Ιστορία της Κοινωνιολογικής Σκέψης στη Σχολή Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου του Trento της Ιταλίας. Το παρόν άρθρο μας απεστάλει από τον ίδιο και αποτελεί εισήγησή του στο συνέδριο για τον Canetti, που έγινε στη Βιέννη απο 21-23 Απριλίου του 1989.

αυτή η διεύρυνση υφίσταται, κατά μεγάλο μέρος, γιατί ο Κανέττι αρνείται από τη μία να ιστοριοποιήσει την έννοια της εξουσίας, και από την άλλη να την συρρικνώσει σε σχέση μεταξύ τάξεων, ομάδων, εθνών ή άλλου τύπου ομαδοποιήσεις. Έτσι η εξουσία είναι ο κανόνας των σχέσεων ανάμεσα στους ανθρώπους που τη δομούν, με την έννοια ότι την καθιστούν ένα περίπλοκο ιεραρχικό πλέγμα που διεισδύει παντού, ανάγοντάς την έτσι σε πρωταρχική σχέση. Η εξουσία δεν αποφεύγεται καθορίζοντας στους ανθρώπους την αναγκαιότητα αποβολής των αποτελεσμάτων της, αυτών που ο Κανέττι ονομάζει "τα αγκάθια", με κόστος το αφόρητο της ίδιας της ζωής.

Αυτό μπορούν να το κάνουν με δύο τρόπους. Ο πρώτος, οργανωμένοι σε μάζα αντιστροφής, δηλαδή σε μία επανάσταση: είναι η εξαίρεση και δεν μπορεί να είναι ο κανόνας. Ο άλλος τρόπος, ο κανόνας, είναι η παροχέτευση στους υπο-κείμενους των αποτελεσμάτων που η εξουσία, η υποταγή, παράγουν επάνω μας, πρακτικά η κατάσταση που οι κοινωνιολόγοι ορίζουν ως αυταρχική προσωπικότητα: "κάθε διαταγή αφήνει σ' εκείνον που είναι αναγκασμένος να την εκτελέσει ένα ταπεινωτικό αγκάθι (...). Άνθρωποι που δέχονται πολλές διαταγές και που είναι πλημμυρισμένοι από τέτοια αγκάθια αισθάνονται μια ισχυρή παρόρμηση να τα ξεφορτωθούν. Με δύο τρόπους μπορεί να επιτευχθεί η απελευθέρωση απ' αυτά. Οι άνθρωποι μπορούν να δώσουν τις διαταγές που δέχτηκαν από τα πάνω στους πιο κάτω. Για να γίνει αυτό πρέπει να υπάρχουν κατώτεροι, πρόθυμοι να εκτελέσουν τέτοιες διαταγές. Μπορούν, όμως ακόμα, να πληρώσουν στον ίδιο τον ανώτερο όσα έχουν υποφέρει και μαζέψει απ' αυτόν (...). Η επαναστατική κατάσταση μπορεί να θεωρηθεί ως η κατάσταση μιας τέτοιας αντιστροφής" (M E, 58).

Η αντιστροφή γεννά τη μάζα, γεννά δηλαδή αυτό που ο Ντυρκάϊμ και ο Βέμπερ αποκαλούν μαζικό κίνημα.

Και πράγματι είναι τα μαζικά κινήματα που συνήθως αμφισβητούν την θεσμοποιημένη εξουσία, δομούμενα σε μία "αντιστροφική μάζα".

Οι επαναστάσεις, είναι γνωστό, γεννώνται ως μαζικά κινήματα, παρότι, αναπόφευκτα δυστυχώς, δημιουργούν νέα εξουσία.

Έτσι, όπως η έννοια της εξουσίας που στον Κανέττι, όπως είδαμε, είναι πολύ πιο ευρεία από ό,τι για παράδειγμα στον Βέμπερ, έτσι και η έννοια της μάζας είναι πιο ευρεία από εκείνη του μαζικού κινήματος.

Η πρώτη σελίδα του Μάζα και Εξουσία, αρχίζει με την περιγραφή του φόβου της επαφής. Η μάζα ανατρέπει αυτόν τον φό-

βο. Η μάζα είναι ο χώρος κατάλυσης της Εξουσίας. Η καταστροφή των ορίων ανάμεσα στα άτομα που επέρχεται στο εσωτερικό της, κάνει ώστε οι διαφορές ανάμεσα στους ανθρώπους – διαφορές όχι ουδέτερες αλλά ιεραρχικές –, να αποσυντίθενται και μαζί μ' αυτές και ο φόβος της επαφής, του αδράγματος. Η μάζα στον χώρο της αισθάνεται σιγουριά.

Στις πρώτες σελίδες του κεφαλαίου που είναι αφιερωμένο στα όργανα της εξουσίας, ο Κανέττι επιστρέφει στο φόβο της επαφής, του αδράγματος ως ένα από τα βαθύτερα σύμβολα της εμπειρίας, σύμφυτο της εξουσίας του καθένα.

Η μάζα είναι ο χώρος αποσύνθεσης της εξουσίας και σ' αυτή ο φόβος της επαφής διαλύεται. Τα άτομα, όταν δεν διαχέονται στη μάζα, είναι εγκατελειμμένα στον φόβο της επαφής "ο οποίος εμπεριέχει τους αρχαιότερους τρόμους: τον ξαναζούμε στα όνειρα, τον επικαλούμαστε με τη φαντασία. Όλη μας η ζωή στον πολιτισμό δεν είναι παρά μια μεγάλη προσπάθεια για να τον αποφύγουμε" (Μ Ε, 214).

"Η ζωή μας στον πολιτισμό" είναι η ζωή στους μηχανισμούς της εξουσίας και μόνο στη μάζα βρίσκουμε ηρεμία και σιγουριά.

Να γιατί η μάζα είναι χώρος αλληλεγγύης και η ιδιωτική ζωή διακατέχεται από τον φόβο.

Το πρώτο κεφάλαιο διαπραγμάτευσης της εξουσίας αποτελεί το αρνητικό της διαπραγμάτευσης της μάζας. Κι εδώ ο Κανέττι ερευνά τα σύμβολα που – ριζωμένα στο συλλογικό υποσυνείδητο της ανθρωπότητας πέρα από τις ιδιαίτερες κουλτούρες – φωτίζουν τους βαθείς μηχανισμούς της εξουσίας, το ριζωμά της πριν ακόμη από την ιστορία των θεσμών, στη βιολογική ιστορία του ανθρώπου και των άλλων ζώων.

Έτσι, ο Κανέττι, ξεκινά από το άδραγμα και από το αντίθετό του, της αποφυγής του αδράγματος, του να είσαι στην απόλυτη κυριότητα εκείνου που αδράχνει. Αυτές οι δύο καταστάσεις συμβολίζουν την εξουσία και το αναγκαίο συμπλήρωμά της, την αδυναμία. Αυτή η κατάσταση έχει την αρχική και συμβολική της εικόνα στον κυνηγό και στο θύμα του. Ανάμεσα σ' αυτούς τους δύο πόλους – την πλήρη εξουσία και την αδυναμία του θύματος που θα κατασπαραχθεί –, ξετυλίγεται η σχέση. Η σχέση ανάμεσα στον κυνηγό και στο θύμα είναι ο χώρος της εξουσίας.

Αυτή είναι η σχέση που πρέπει να αναλύσουμε στις πιο ατέλειωτες παραλλαγές και αιτιάσεις της, στις διάφορες στιγμές της και στις ιστορικές μετατροπές της που φθάνουν μέχρι την κοινωνική διάσταση στη διάσταση του Κοινωνικού Συμβολαίου του Ρουσσώ, ή αν προτιμάτε στη διάσταση του Χομπς.

Η σύσταση αυτή του χώρου συγκροτείται από διάφορες πράξεις. "Είναι πρώτα η ενέδρα για τη λεία: το θήραμα είναι εκτεθειμένο στην καταδίωξή μας πολύ πριν πάρει είδηση την πρόθεσή μας (...) η ενέδρα είναι μια κατάσταση έντασης" (Μ Ε, 213).

Αυτή η κατάσταση είναι αναγκαία στον άνθρωπο που είναι συνήθως λιγότερο δυνατός από τα θύματά του και εμπεριέχει ορισμένες πράξεις που παρέμειναν στην υποσυνείδητη κουλτούρα σταθερές για χιλιάδες χρόνια. Το πιο σημαντικό στοιχείο σ' αυτή την κατάσταση είναι η μίμηση, που βρίσκει την πρώτη της αιτιολογία ακριβώς στην υποχρέωση μεταμόρφωσης για την αναγκαιότητα του αδράγματος: "συχνά ο άνθρωπος χρησιμοποιεί τη μεταμόρφωση, που είναι η πρωταρχική ικανότητά του και μεταμφιέζεται ακριβώς στο ζώο που καταδιώκει" (Μ Ε, 213).

Η "μίμηση" δεν είναι ακόμα η μεταμόρφωση: εν' τούτοις είναι η απλή πρωταρχική της διάσταση. Αναγγέλει τη μεταμόρφωση ή τουλάχιστον την πρώτη της εκδοχή.

Οι προϊστορικές ζωγραφιές είναι πλούσιες σε μιμητικές αναπαραστάσεις αρχαίων κυνηγετικών λαών, έτσι και η "μίμηση" γίνεται ένα εργαλείο της εξουσίας, επίσης και με μια άλλη έννοια, με την έννοια της συνταύτισης με το θύμα για την απόκτηση της εύνοιας του πνεύματος, για την ανακούφιση των τύψεων συνείδησης, που οφείλονται στη δολοφονία. Κατάλοιπα αυτής της συνταύτισης συναντάμε ακόμη και στις σύγχρονες εκδηλώσεις της εξουσίας. Συχνά οι δικτάτορες προτιμούν να εμφανίζονται σεμνοί απλοί στρατιώτες ανάμεσα σε τόσους άλλους και τίποτα παραπάνω. Αυτοί παραλλάσσονται με τα θύματά τους.

Ακόμη και στις δημοκρατίες η τάξη των πολιτικών επιδιώκει να παραλλάσσεται και να εμφανίζεται σαν να πρόκειται για κοινούς πολίτες, με τις ίδιες συνήθειες και τα ίδια προβλήματα με όλους τους άλλους.

Η άλλη στιγμή, η επόμενη της παρακολούθησης, είναι η επαφή: "Τη στιγμή του αγγίγματος, η πρόθεση του ενός σώματος για το άλλο συγκεκριμενοποιείται" (Μ Ε, 214). Είναι η αποφασιστική στιγμή, γιατί η σχέση πλέον εκδηλώνεται και ο αδραγμένος αισθάνεται όλο το βάρος της εξουσίας. Μπορεί να αμυνθεί ή να παραδοθεί μόλις η εξουσία εμφανίζεται συντριπτική.

Αυτή η τραγική στιγμή της επαφής της εξουσίας με το θύμα της διατηρείται στον πολιτισμό μας, σε μια αφηρημένη μορφή συμβολαίου, από την οποία όμως έχει αποκλειστεί εκ των προτέρων η στιγμή της αντίστασης: "η τελική επαφή, το άγγιγμα με το οποίο συμβιβάζομαστε επειδή κάθε αντίσταση, και ιδιαίτερα η μελλοντική, φαίνεται άσκοπη στη δική μας κοινωνική ζωή, έχει

μετατραπεί στη σύλληψη. Είναι αρκετό να αισθανθούμε στον ώμο μας το χέρι εκείνο που έχει το δικαίωμα να μας συλλάβει και συνήθως παραδινόμαστε χωρίς να χρειαστεί αυτός να μας πιάσει κανονικά" (Μ Ε, 214). Είμαστε πεισμένοι πως αυτή η βαθιά συμβολική εικόνα έρχεται στον Κανέττι από την ενασχόλησή του με ένα μεγάλο γνώστη των μηχανισμών της εξουσίας: τον Φρανς Κάφκα.

Το "άδραγμα" είναι ο επόμενος βαθμός πλησιάζματος. Αδράχνουμε με το χέρι που είναι λοιπόν ένα από τα πιο βαθιά σύμβολα της εξουσίας.

Του αδράγματος έπεται η *πίεση* μέχρι τη *σύνθλιψη*, σ' αυτή την τελευταία πράξη εμπεριέχεται η περιφρόνηση της εξουσίας για τους υποτελείς. Συνθλίβονται τα έντομα, όντα που ανήκουν σε μια έσχατη κατηγορία από την οποία απουσιάζει η μιμητική μεταμόρφωση και πράγματι προς αυτά δεν αισθανόμαστε καμία τύψη συνειδήσεως.

Απ' αυτή τη συνάρθρωση σχέσεων η πράξη του αδράγματος είναι εκείνη που απολαμβάνει, ανάμεσα στους ανθρώπους, την πιο μεγάλη αναγνώριση, έτσι ώστε τα ζώα που αδράχνουν από φυσικού τους συχνά θεωρούνται σύμβολα της εξουσίας. Το λιοντάρι κι ο αετός. Η εξουσία τους απαξιεί να μεταμορφώνεται: αρκείται στον εαυτό της. "Με αυτή της τη μορφή (η ισχύς) δημιούργησε στους ανθρώπους μια ανεξάλειπτη εντύπωση: όλοι οι βασιλιάδες αρέσκονται να παρομοιάζονται με λιοντάρια" (Μ Ε, 216).

Παράλληλα με το άδραγμα, άλλο τόσο αναγκαίο για το χώρο της εξουσίας είναι να μην αφήσει ο επιτιθέμενος να αδράξουν τον ίδιο. "Κάθε ελεύθερος χώρος που δημιουργεί γύρω του ο εξουσιαστής υπηρετεί αυτές τις δύο τάσεις (...). Οπουδήποτε έχει καθιερωθεί μια μορφή συμβίωσης των ανθρώπων, εκφράζεται με αποστάσεις που τους απαλλάσσουν απ' αυτή την αδιάκοπη αγωνία της επαφής και του αδράγματος" (Μ Ε, 217).

Επανέρχεται λοιπόν σ' αυτό το σημείο η αντίθεση μάζας-εξουσίας στον Κανέττι αλλά, μετά από αυτά που έχουμε πει, πιο καθαρά: η εξουσία τροφοδοτείται από αποστάσεις, οι αποστάσεις δημιουργούν τις διαφορές, οι διαφορές παράγουν διαφοροποιημένα υποκείμενα, οι σχέσεις ανάμεσα σε διαφοροποιημένα υποκείμενα παραπέμπουν στην εξουσία. Όσο μεγαλύτερες είναι οι αποστάσεις που δημιουργούνται γύρω μας, τόσο μεγαλύτερη είναι η εξουσία που κατέχουμε.

Ένα σημαντικό για την εξουσία όργανο, σχεδόν το καθαυτό όργανο της εξουσίας είναι το χέρι. Και αυτό όχι μόνο για τον Κα-

νέττι αλλά, όπως θα δούμε και για άλλους συγγραφείς.

Μπορούμε να αναφερθούμε στο χέρι όταν ο αντίχειρας, με την εξέλιξη της λειτουργίας του αδράγματος, τίθεται έναντι των άλλων δακτύλων και επιτρέπει την άνετη κίνηση πάνω στα δέντρα. "Το χέρι οφείλει τον σχηματισμό του στη ζωή πάνω στα δέντρα" (Μ Ε, 221) που διακόπτει τη μονοδιάστατη λειτουργία του αδράγματος για την τροφή, περνώντας στην αλληλοδιαδοχή πιάνω-αφήνω που είναι αναγκαία για τη μετακίνηση από ένα κλαδί σε ένα άλλο. "Στα κλαδιά των δέντρων το χέρι συνήθισε σε ένα ορισμένο είδος πιασίματος που δεν κατευθύνεται πια άμεσα στην τροφή. Έτσι διακόπηκε ο σύντομος και μονότονος δρόμος από το χέρι στο στόμα. Όταν το κλαδί έσπασε στο χέρι, γεννήθηκε το *ραβδί*" (Μ Ε, 223).

Είναι ενδιαφέρον πως αυτό το απόσπασμα του Κανέττι βρίσκεται τόσο κοντά αλλά και τόσο μακριά από μια παρόμοια διατύπωση του Μαρξ. Αυτήν που περιέχεται στη Γερμανική Ιδεολογία όπου και ο Μαρξ αναφέρεται στο ραβδί που χρησιμεύει στον άνθρωπο για να φτάσει τα φρούτα εκείνα που δεν μπορεί να μαζέψει άμεσα με τα χέρια, και έτσι βλέπει το ραβδί ως μεσολάβηση ανάμεσα στον άνθρωπο και τα μέσα συντήρησής του. Σ' αυτή τη μεσολάβηση ο Μαρξ βλέπει την γέννηση της ιστορίας, δηλαδή την πραγματική διαφοροποίηση ανάμεσα στον άνθρωπο και τα ζώα. Πράγματι για τον Μαρξ μπορούμε να αρχίσουμε να μιλάμε για ιστορία όταν ο άνθρωπος αρχίζει να παράγει τα "μέσα παραγωγής". "Την πρώτη προϋπόθεση κάθε ανθρώπινης ύπαρξης και επομένως κάθε ιστορίας, την προϋπόθεση δηλαδή ότι οι άνθρωποι πρέπει να είναι σε θέση να ζουν (...). Ακόμη και όταν ο αισθητός κόσμος περιορίζεται σε ένα ελάχιστο, σε ένα ραβδί (...) προϋποθέτει την πράξη της *παραγωγής του ραβδιού*" (Κ. Μαρξ, Γερμανική Ιδεολογία, τομ. 1, σελ. 27, 73, εκδ. Gutenberg).

Τόσο για τον Μαρξ όσο και για τον Κανέττι, λοιπόν, το *ραβδί* είναι η απαρχή που διαχωρίζει τον άνθρωπο από τα άλλα ζώα· ενώ όμως για τον Μαρξ τα χαρακτηριστικά αυτού του οργάνου είναι ουσιαστικά θετικά, μια μεσολάβηση ανάμεσα στον άνθρωπο και τη φύση, ένα μέσο παραγωγής, η αρχή μιας ιστορίας εξελικτικής που θα οδηγήσει τελικά τον άνθρωπο στην απελευθέρωση από τη φύση και στην οικοδόμηση της κοινωνίας χωρίς τάξεις, εν τέλει στην ευτυχία που προέρχεται από την ταύτιση πραγματικότητας και ορθολογισμού, σκοπός της ιστορίας, αντίθετα για τον Κανέττι το ραβδί είναι το πιο φυσικό όπλο που εκτείνει την εξουσία του χεριού, ένα φονικό όπλο που χρησιμεύει στην υποταγή άλλων ανθρώπων ή και ζώων. Όχι ένα μέσο παραγωγής, όχι

ένα ευφυές όργανο για τον αγώνα του ανθρώπου ενάντια στη φύση αλλά ένα όργανο εξουσίας για τον αγώνα του ανθρώπου ενάντια στους άλλους ανθρώπους. "Μ' αυτό μπορούσε κανείς να κρατήσει σε απόσταση τους εχθρούς. Ένα πρωτόγονο ζώο που ίσως έμοιαζε κάπως με τον άνθρωπο δημιουργούσε χώρο γύρω του (...). Μ' αυτό χτυπούσε· κάνοντας μισητή την άκρη του το μετέτρεψε σε δόρυ (...). Όπως η όρθια στάση δεν έχασε ποτέ το πάθος της, έτσι και το ραβδί με όλες του τις μεταμορφώσεις δεν απομυθοποιήθηκε ποτέ εντελώς" (Μ Ε, 223).

Φυσικά και οι δύο ερμηνείες είναι αληθείς: το ραβδί είναι πράγματι ένα επιθετικό όργανο που ο Κανέττι με τόση οξυδέρκεια υποδεικνύει, αλλά είναι ταυτόχρονα ένα μέσο παραγωγής, μια μεσολάβηση ανάμεσα στον άνθρωπο και τη φύση, τελικά, ένα όργανο που ενώνει τους ανθρώπους εκτός από το να τους χωρίζει. Δημιουργεί δηλαδή ταυτόχρονα τη συνεργασία στην παραγωγή και τις ιεραρχικές αποστάσεις ανάμεσα στους ανθρώπους που, για τον Κανέττι, έτσι μεταβάλλονται σε άτομα.

Η διαφορά ενυπάρχει στους συγγραφείς: ο Μαρξ είναι άνθρωπος του '800, εν τέλει ένας αισιόδοξος διανοητής που πιστεύει στο "υπέροχο και προοδευτικό πεπρωμένο" και έτσι διακρίνει στο ραβδί την αρχή της ιστορίας που θα οδηγήσει στην ορθολογική κοινωνία· ο Κανέττι είναι πιο ευαίσθητος στην τραγική πλευρά του οργάνου, διακρίνει περισσότερο την αρχή μιας μακράς ιστορίας κυριαρχίας και καταπίεσης χωρίς πολλές ελπίδες εξάλλου. Η προσέγγισή του είναι ίσως πλησιέστερη στον Spengler που επίσης ασχολήθηκε με το χέρι και το όπλο, τη συμπληρωματικότητα και συγχρονικότητά τους αντίθετα όμως από τον Κανέττι, αντλώντας επιβεβαίωση των θέσεών του, μέσα από τη θριαμβευτική αποδοχή των μηχανισμών κυριαρχίας, θεωρώντας τους ως αναπόφευκτους, φυσικούς και κατά συνέπεια θετικούς. Ο Spengler αφιερώνει το πέμπτο και έκτο κεφάλαιο που επιγράφονται χαρακτηριστικά "*Η Καταγωγή του Ανθρώπου, Χέρι και Όργανο*" του βιβλίου του "*Ο Άνθρωπος και η Μηχανή. Συμβολή σε μια φιλοσοφία της ζωής*" (1931) στο ίδιο πρόβλημα αναρωτώμενος πρώτα απ' όλα "Από πότε υπάρχει αυτός ο τύπος επινοητικού άγριου ζώου; Αυτή η ερώτηση μπορεί να διατυπωθεί κι έτσι: Από πότε υπάρχουν άνθρωποι; Τι είναι ο άνθρωπος; Μέσα από ποιους δρόμους δημιουργήθηκε; Και η απάντηση: χάρη στη γένεση του χεριού (...). Στο μάτι του άγριου ζώου που στη "θεωρία" κυριαρχεί στον κόσμο προστίθεται το χέρι του ανθρώπου με την ιδιότητα του πρακτικά κυρίαρχου (...). Αλλά όχι μόνο του το χέρι, το βάδισμα και η συμπεριφορά, του ανθρώπου θα πρέπει να ήρθαν

συγχρόνως, αλλά (και αυτό δε σημειώθηκε από κανένα μέχρι τώρα) το χέρι και το όργανο. Το μη οπλισμένο χέρι από μόνο του δεν έχει αξία. Απαιτεί ένα όπλο για να είναι το ίδιο ένα όπλο. Όπως το όργανο πλάστηκε στο σχήμα του χεριού, έτσι και το χέρι πλάστηκε στο σχήμα του οργάνου" (O. Spengler, όπ.π., σελ. 55, 59).

Αλλά το πιο ενδιαφέρον είναι ότι ο Spengler, παρακάτω, όπως και ο Κανέττι, επαναφέρει τη μαρξική διατύπωση του ραβδιού ως "μεσολάβηση" ανάμεσα σε άνθρωπο και φύση και ακριβώς με μαρξικούς όρους δηλαδή ως τη στιγμή που διακρίνει τον άνθρωπο από τα άλλα ζώα, τη στιγμή δηλαδή, λέει ο Spengler που παράγει τα ίδια του τα χέρια. "Αλλά αυτό που αναδύεται όχι στον χρόνο αλλά στη λογική είναι η τεχνική συμπεριφορά που υποδιαιρείται στην κατασκευή και τη χρήση του όπλου (...). Κανένα άλλο ζώο (και εδώ είναι εμφανής η ικανοποίηση του Spengler γι' αυτόν τον ορισμό που αποδίδεται στον άνθρωπο) δεν διαλέγει όπλο. Ο άνθρωπος όχι μόνο το επιλέγει, αλλά και το παράγει (...) μ' αυτό απέκτησε μια τρομερή ανωτερότητα στον αγώνα ενάντια στους όμοιούς του, ενάντια στα άλλα ζώα, ενάντια σε ολόκληρη τη φύση" (O. Spengler, όπ., σελ. 60).

Για να κατασκευάσει και χρησιμοποιήσει τα αντικείμενα το χέρι πρέπει να αποκτήσει και άλλα χαρακτηριστικά εκτός από την απλή λαβή· πρέπει δηλαδή να αποκτήσει αυτό που ο Κανέττι ονομάζει "υπομονή των χεριών". Πρόκειται για δραστηριότητα εξ' ολοκλήρου επίκτητη, σε αντίθεση με το άδραγμα, το τσίμπημα, το χτύπημα, τη ρίψη κ.λ.π., που εκτελούνται σήμερα περίπου όπως και πριν χιλιάδες χρόνια. Η "υπομονή των χεριών" αντίθετα καθιστά τον άνθρωπο δημιουργό αντικειμένων, δηλαδή έναν άνθρωπο διαφορετικό απ' αυτόν του Spengler που χρησιμοποιεί όπλα. Ο αγγειοπλάστης που χειρίζεται τον πηλό είναι το πρωτότυπο του μη επιθετικού ανθρώπου (βλ. Benjamin επ' αυτού).

Και πράγματι, για τον Κανέττι, αυτή η δραστηριότητα έχει τις προϋποθέσεις της επιδεξιότητας σε μια δραστηριότητα ερωτικού χαρακτήρα, ανιχνεύσιμη στην ικανοποίηση που οι πρωτόγονοι αντλούσαν από τη λεγόμενη δραστηριότητα του ξεψειρίσματος, που για τον Κανέττι αποτελεί μια από τις αρχαιότερες γνωστές απασχολήσεις. "Χωρίς αυτή δε θα μαθαίναμε ποτέ να πλάθουμε, να ράβουμε ούτε και να χαϊδεύουμε. Η αληθινή ιδιαίτερη ζωή του χεριού αρχίζει μ' αυτήν". Και όχι μόνο. Παρακάτω ο Κανέττι, με μια αναπάντεχη επινόηση, εισάγει μιαν αντίληψη γύρω από τη γένεση της γλώσσας, αποδίδοντάς την στην ίδια ρίζα: "χωρίς την παρατήρηση των συνδυασμών που σχηματίζουν έτσι τα δάκτυλα

και που αναγκαστικά σιγά-σιγά αποτυπώνονται σ' αυτόν που τους κάνει, πιθανό δε θα είχαμε φτάσει ούτε στα σήματα που χαρακτηρίζουν τα πράγματα, επομένως ούτε και στη γλώσσα" (Μ Ε, 228).

Για τον Κανέττι λοιπόν, αντίθετα από τον Spengler, η σχέση ανάμεσα στο χέρι και στο όπλο δεν είναι η βάση όλων των δραστηριοτήτων του χεριού αλλά μόνο εκείνων – που παρέμειναν εξ' άλλου αμετάβλητες – που σχετίζονται με τη σφαίρα της επιθετικότητας. Αντίθετα, οι δραστηριότητες που ανάγονται στη σφαίρα της δημιουργίας και της τεχνικής, έχουν ερωτική βάση, όντας συνδεδεμένες με τη σχέση μητέρας-παιδιού.

"Το χέρι που θγάζει νερό από το ποτάμι είναι το πρώτο δοχείο. Τα δάκτυλα των δύο χεριών που μπλέκονται μεταξύ τους (εικόνα που άμεσα αναπέμπει στην ερωτική δραστηριότητα σ. τ. Σ.) σχηματίζουν το πρώτο καλάθι. Μου φαίνεται ότι εδώ είναι η αρχή της πλούσιας εξέλιξης όλων των ειδών των πλεκτών αντικειμένων, από τα παιχνίδια με τους σπάγγους ως την υφαντουργία" (Μ Ε, 228).

Από την οικειότητα των χεριών με τα αντικείμενα περνάμε στην κατάδειξή τους, φτάνοντας έτσι στον αστερισμό, *Αντικείμενα, Αναπαράσταση με τα χέρια, Λέξεις*, στην αλληλοδιαδοχή των εννοιών από το ένα στο άλλο, τέλος στη γλώσσα στην οποία μπορούμε να αποδώσουμε μία σημαντική διαφορά του ανθρώπου από τα άλλα ζώα.

Αυτή η αλληλοδιαδοχή εννοιών κι αμοιβαία επιρροή στο εσωτερικό του αστερισμού επέρχεται χάρη στην ικανότητα της μεταμόρφωσης που παραμένει για τον Κανέττι το θετικό χαρακτηριστικό του ανθρώπινου πολιτισμού. Είπαμε πιο πάνω ότι παράλληλη του αδράγματος είναι η προσπάθεια αποφυγής του αδράγματος. Αν ο χώρος της εξουσίας είναι χώρος ανάμεσα στον κυνηγό και στο θήραμα, τότε αυτός είναι και ο χώρος της αποφυγής του αδράγματος, δηλαδή ο χώρος του θύματος που προσπαθεί να το αποφύγει. Αυτός ο χώρος είναι επίσης ο χώρος της μεταμόρφωσης. "Όσα με αντιπροσωπευτική έννοια αποτελούν τον πολιτισμό" (Μ Ε, 228). Έτσι λοιπόν η μεταμόρφωση είναι πρώτα από όλα αντίσταση, είναι αυτό που αντιτίθεται στην εξουσία.

Αλλά όμως από τη διάσταση της μεταμόρφωσης δεν απουσιάζει το στοιχείο της εξουσίας: αυτή είναι πράγματι που διαφοροποιεί τον άνθρωπο από τα άλλα ζώα, αλλά συγχρόνως και εκείνη που του επέτρεψε όχι μόνο να διαχωριστεί από αυτά αλλά και να τα κυριαρχήσει.

Αυτή είναι μια πρώτη σημασία της έννοιας της μεταμόρφωσης

ως όργανο διαχωρισμού του ανθρώπου από τη φύση, αλλά και ως μέσου για να κυριαρχήσει. Βρισκόμαστε μπροστά σε μια διαφορούμενη σημασία της έννοιας: αν πράγματι αυτή εκφράζει την απελευθέρωση του ανθρώπου από την ζωική του κατάσταση και απ' τη θέση του θύματος, εκφράζει άλλο τόσο τις δυνατότητές του να κυριαρχήσει, γίνεται λοιπόν συστατικό στοιχείο της φύσης της εξουσίας: "Η ικανότητα του ανθρώπου για τη μεταμόρφωση που του έδωσε τόσο μεγάλη υπεροχή πάνω σ' όλα τα άλλα πλάσματα... (Μ Ε, 355). Είναι επίσης μία έννοια που εκφράζει τη μιμητική ικανότητα, μια ικανότητα αίσθησης, συνταύτισης με την επιθετική έννοια όμως, καταπίεσης, όπως στην περίπτωση του παραδείγματος που δίνει ο Κανέττι στο κεφάλαιο "Προαίσθηση και Μεταμόρφωση των Βουσμάνων" (Μ Ε, 355).

Η *δεύτερη* σημασία της έννοιας της μεταμόρφωσης είναι εκείνη της φυγής: αφορά τους αδύναμους, τα θύματα. "Οι μεταμορφώσεις της *φυγής* για να ξεφύγει ένα πλάσμα από τον εχθρό του, είναι γενικές: τις βρίσκουμε σε μύθους και παραμύθια, που είναι διαδεδομένα σε ολόκληρη τη γη" (Μ Ε, 360).

Στις περισσότερες των περιπτώσεων πρόκειται για φαντασιώσεις σωτηρίας και όχι για πραγματική σωτηρία. Τα θύματα δύσκολα ξεφεύγουν από τον επιτιθέμενο, είτε πρόκειται για *ευθύγραμμη* φυγή – το κυνήγι – είτε για – *κυκλική* φυγή – η περίπτωση των Τέτι και της *υστερίας* – "Η άρρωστη αισθάνεται πιασμένη από μία ανώτερη δύναμη που δεν την αφήνει πια" (Μ Ε, σελ. 364).

Παρόλα αυτά εδώ, στη δεύτερη σημασία της έννοιας βρισκόμαστε μπροστά σε μία έννοια της μεταμόρφωσης που, αν και με λιγότερη επιτυχία, χρωματίζεται από το χαρακτηριστικό που στον Κανέττι συνίσταται στη *μη αποδοχή του θανάτου*. Τα θύματα προσπαθούν να ξεφύγουν από τους επιτιθέμενους μεταμορφωόμενα, αντιστεκόμενα.

Σ' αυτή τη σημασία η στάση αντίστασης στον θάνατο μέσω της μεταμόρφωσης εισέρχεται στον γενετικό κώδικα πολλών αδύνατων και απροστάτευτων ειδών. Διαμέσου της φυσικής επιλογής επιδοκιμάστηκε και πήρε τα χαρακτηριστικά που οι ζωολόγοι και οι ηθολόγοι αποκαλούν *ζωικό μιμητισμό*.

Το πιο γνωστό παράδειγμα: εκείνο των πεταλούδων που κλείνοντας τα φτερά τους μετατρέπονται σε φύλλα, καθόλα όμοια με τα άλλα του φυτού, ξεφεύγοντας έτσι συχνά από τους εχθρούς τους.

Στο χώρο των ανθρώπων και πιο συγκεκριμένα στις απαρχές του δυτικού πολιτισμού, η αντίσταση στο θάνατο, με τη μορφή

της εξέγερσης έναντι της κακής φύσης των θεών και της εξουσίας, αποδίδεται, ήδη από την Οδύσσεια "όπου ουσιαστικά περιγράφονται οι περιπετειώδεις μεταμορφώσεις ενός ανθρώπου που ονομάζεται Οδυσσέας. Αυτές κορυφώνονται όταν επιστρέφει στη χώρα του με τα ρούχα ενός ζητιάνου, ενός ανθρώπου πιο μίζερου από αυτόν δεν μπορείς να φανταστείς, και εδώ η παρομοίωση είναι τόσο τέλεια που κανένας ύστερος συγγραφέας δεν κατόρθωσε να την πλησιάσει, πόσο μάλλον να την ξεπεράσει..." (C.P., 388).

Αυτό το απόσπασμα περιέχεται σε ένα κείμενο του 1976 που τιτλοφορείται "Η αποστολή του Συγγραφέα", ένα από τα λίγα κείμενα του Κανέττι που μπορούν να θεωρηθούν "θετικά", με την έννοια που ο Κανέττι υποδεικνύει ως θετικό το καθήκον του συγγραφέα, αυτό δηλαδή που οφείλει να πράττει. Σ' αυτό το γραπτό περιέχεται – όπως θα δούμε – η τρίτη σημασία της έννοιας της μεταμόρφωσης.

Ας γυρίσουμε όμως στον Οδυσσέα – είναι εδώ ένα σημείο που με απομακρύνει – έστω λίγο – από τον Κανέττι. Είμαι πράγματι πεισμένος πως αν οι μεταμορφώσεις του Οδυσσέα του επιτρέπουν να αποφύγει τη Μοίρα και τις ανυπέρβλητες μορφές που αυτή εκλαμβάνει: τη θέληση των θεών, την κακή δύναμη της φύσης, τη manía των θαλασσών και των στοιχείων, αλλά επίσης και το ζώδες του Κύκλωπα ή εκείνη την ειδική δύναμη της φύσης που δεν είναι έξω από μας αλλά μέσα μας: η αντίσταση στην Κίρκη, την Καλυψώ και την Ναυσικά, αν οι μεταμορφώσεις – έλεγα – του επιτρέπουν να αποφύγει όλα τα παραπάνω, τον σίγουρο θάνατο, τη σωτηρία του αυτή ο Οδυσσέας την πληρώνει πολύ ακριβά. Η τιμή της είναι η ταυτότητά του. Ο Οδυσσέας φεύγει από την Τροία ως ομηρικός ήρωας και φθάνει στην Ιθάκη ως ένας σύγχρονος ήρωας αστός.

Σ' αυτές τις συνεχείς μεταμορφώσεις υποχρεώνεται να εγκαταλείψει την ταυτότητά του, να προδώσει τις αξίες του κόσμου του και να φθάσει στον στόχο του αλλαγμένου. Μ' αυτή την έννοια η κορυφή των μεταμορφώσεων δεν είναι η επιστροφή του Οδυσσέα στην εστία του με τις φορεσιές ενός ζητιάνου όπως υποστηρίζει ο Κανέττι, αλλά η μεταλλαγή του σε Κανένα κατά τη διάρκεια της περιπέτειάς του με τον Κύκλωπα. Σ' αυτή τη μεταμόρφωση περιέχεται η οριακή μορφή της μεταμόρφωσης: η μεταμόρφωση σε τίποτα· η αυτο-εκμηδένιση, η αυτο-άρνηση για την επιβίωση· αλλά επίσης και αυτό που ο αστός είναι διατεθειμένος να πράξει για τον εαυτό του και για τους άλλους. Είναι μια μεταμόρφωση που καταναλώνει την ίδια την ουσία και τελικά εί-

ναι δυνατόν να παρομοιαστεί με τις ηπτογενείς μεταμορφώσεις – εξαρτάται από την οπτική γωνία –. Και πάνω σ' αυτό θα μπορούσαμε να συζητάμε επί πολύ.

Παρόλα αυτά ο Κανέττι δεν παραιτείται: το πείσμα του στον αγώνα ενάντια στον θάνατο, ενάντια στην αποδοχή του (και σ' αυτό κληρονόμος του Βολταίρου και της άρνησής του, του σεισμού της Λισσαβώνας, της εξέγερσής του ενάντια στη φύση και την ανορθολογικότητά της) τον οδηγεί στην έρευνα και διατύπωση μιας τρίτης σημασίας της έννοιας της μεταμόρφωσης, αυτή πράγματι νικήτρια του θανάτου, που περιέχεται – το είπαμε πιο πριν – στο κείμενο του Μονάχου του 1976 γύρω από την αποστολή του συγγραφέα.

Σ' αυτή την τελευταία της εκδοχή η μεταμόρφωση είναι αποτελεσματική υπό έναν όρο, ότι αντιστρέφεται στο αντίθετό της. Δεν είναι δηλαδή τα θύματα που μεταμορφώνονται αλλά εκείνος που τα σώζει ενσωματώνοντάς τα, μεταμορφώνοντας τον εαυτό του προς αυτά, σώζοντάς τα έτσι από τη λήθη, δίνοντάς τους φωνή: κι αυτός δεν είναι παρά ο συγγραφέας (Dichter).

Πρόκειται εδώ για τον συγγραφέα θεματοφύλακα της μεταμόρφωσης – λέει ο Κανέττι: “τείνω έτσι να διακρίνω την αληθινή αποστολή του συγγραφέα στη διαρκή εξάσκηση της μεταμόρφωσης, στην πιεστική ανάγκη του να σκύψει πάνω στις εμπειρίες όλων των ανθρώπων, αλλά περισσότερο εκείνων που δεν λαμβάνονται πολύ υπ' όψιν, κάνοντας ακούραστη χρήση αυτής της ικανότητάς του (C.P., 391) (...). Αυτές οι μορφές είναι η αρθρωμένη και συνειδητή πολλαπλότητά του, και καθώς ζουν μέσα του αναπαριστούν την αντίστασή του στο θάνατο” (C.P., 393).

Σώζοντας αυτούς που δεν έχουν φωνή, ενσωματώνοντάς τους ο συγγραφέας σώζει και τον εαυτό του μιας και η ερμηνεία μεταμορφώνει: η μεταμόρφωση ως *συνταύτιση*.

Σ' αυτό το σημείο και αφού περιγράψαμε την αποστολή του συγγραφέα στην αδιάκοπη άσκηση των μεταμορφώσεων, γίνεται κατανοητό πως ο τελευταίος μεγάλος κόπος του Κανέττι συνίσταται στη συγγραφή μιας αυτοβιογραφίας, εννοούμενης ως μίας τεράστιας κιβωτού όπου ο Κανέττι επιβιβάζει όλους αυτούς που γνώρισε, σώζοντάς τους από τη λήθη και το θάνατο.

Απόδοση στα ελληνικά: Νίκος Δρακάκης - Νίκος Σερντεδάκις

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

M.E. = Μάζα και εξουσία, Αθήνα, Ηριδανός

C.P. = La coscienza delle parole, Milano, Adelphi, 1984.